

BALÁZS KATALIN

A tanúsítás fenomenológiája

BORBÉLY SZILÁRD: A TESTHEZ, ÓDÁK & LEGENDÁK

Borbély Szilárd *A Testhez* című kötetének a költő korábbi, *Halotti Pompa* című munkájához hasonló, kiemelkedő szerepe van a holokauszt hazai, irodalmi narratívájának kialakításában. Míg a *Halotti Pompa* a személyes kifejezőmód megkerülésével a holokausztot a régi szöveg-hagyományok megszólításával állítja párbeszédbe, addig *A Testhez* a trauma személyessé tételének és az áldozatokkal való azonosulásnak a témájává alakul. A holokauszt-irodalmakban a legtöbb esetben megjelenik a trauma integrálására tett erőfeszítés, mely az írásban, a kifejezésben talál formát. Az integráláson és a tapasztalatok elsajátításán túlmenően lényeges funkcióként kell megemlíteni a tanúsítást. Tanulmányomban a tanúsítás fenomenológiai jelentőségét szeretném hangsúlyozni.

Ahogy Kertész Imre a *Kié Auschwitz* című esszéjében, úgy Borbély Szilárd is hasonló aggodalommal beszél *Auschwitz holnap* című írásában az újabb nemzedék felelősségéről, arról, hogy Auschwitz vajon helyet kap-e a jövő generációjának emlékezetében szemközt a „napirendre térni akaró gondolkodással” és azzal a feltartóztatathatatlansággal, mellyel az a túlélők eleven tapasztalatából végleg az írás terébe lép. A holnap nemzedéke már csak a *kulturális emlékezet* formáiból és nem a *kommunikatív emlékezet*ből tudhatja meg, mit jelentett a túlélőknek Auschwitz, a test tanúsításának története és az elsődleges tapasztalat elbeszélése végérvényesen megszakad. „Miként lesz Auschwitz holnap elbeszélhető? Amikor már nem lesznek túlélők, egyedül a művészetek és a tömegkultúra mítoszai beszélhetik el Auschwitz borzalmát. Ez nem lesz azonos a túlélők tapasztalatával.”¹ Borbély Szilárd tisztában volt azzal, hogy lehetetlenség, de még inkább tapintatlan vállalkozás lenne a túlélők tapasztalatairól beszámolni.²

Fontos megjegyezni, hogy a fenomenológiában a tapasztalat fogalmának gazdag történeti jelentősége van. Tengelyi László értelmezése szerint a tapasztalat fogalma nem tévesztendő össze az élmény fogalmával, ugyanis az „élmény” csupán tudattartalmakra vonatkozik, a „tapasztalat” viszont olyasvalami, ami meglepetésszerű újdonságként érkezik a tudatba, a tudat által táplált várakozások ellenében.³ Heidegger a tapasztalatot rajtunk kívül álló, tőlünk idegen eseményként írja le, ami nem áll köszönő viszonyban az előzetes várakozásainkkal: „Valamivel, legyen egy dolog, egy isten, egy ember, tapasztalatot szerezni azt jelenti, hogy az megtörténik velünk, megérint minket, megráz és megváltoztat.”⁴ Vitán kívül áll az a tény,

¹ Borbély Szilárd: *Egy gyilkosság mellékszálai*, Vigilia, Budapest, 2008, 115.

² Uo., 27.

³ Tengelyi László: *Tapasztalat és kifejezés*, Atlantisz, Budapest, 2007, 63.

⁴ Martin Heidegger: *Unterwegs zur Sprache*, Vittorio Klostermann GmbH, Frankfurt am Main, 1985, 149.

hogy Auschwitz tapasztalatának kifejezése, szavakba öntése egyedül a túlélőket illeti meg, de vallomásaik bármikor felidézhetőek. Körülbelül hetven évvel a deportálás után így jár el az immár tíz éve megjelent *A Testhez* című kötet, amely a túlélők visszaemlékezéseit idézi a Pécsi Katalin szerkesztésében megjelent *Sós kávé* című antológiából. Borbély Szilárd nagyrészt ebből a kötetből emeli át a lágerekhez kapcsolódó *legendák* alapjául szolgáló „elmeséletlen női történeteket”, az elsődleges tanúk elbeszéléseit.

Ha összevetjük a forráskötetet a legendák szövegeivel, láthatjuk, hogy a harmincegy elbeszélést tartalmazó gyűjteményből négy visszaemlékezés kap kiemelt szerepet: Sommer Magda: *Állomások (részletek)*, Rác Éva: *Tizenkét évesen...*, Kun Magda: *Az emberség erővonalai*, László Klári: *A sámliin ülve*. Az említett visszaemlékezések Borbély-féle változatairól (*A Matyóhímezés, A Nefejejs, A szent edény, A sámli*) megállapítható, hogy a költő – a címváltoztatásokat leszámítva – tartalmilag kevés beavatkozást hajt rajtuk végre, több esetben a történet végzetes kimenetelét hangsúlyozza és fordítja a tragédiát sejtető irányba.

„Ahogyan ötös sorokban vonultunk, egyszer csak egy német katonatiszt elé kerültünk, aki terpeszlásban irányította az embereket jobbra-balra. [...] Meztelenre kellett levetkőzni és a ruhánkat otthagyni, [...] szinte pillanatok alatt máris áttereltek bennünket egy másik terembe. Abban a pillanatban mögöttünk bezárult a hatalmas vasajtó. [...] Ordítva dörömbölni kezdtem a vaskapun. Minden hiába. Akkor világosodott meg hirtelen minden bennem. Elvesztünk! [...] Ahogy elfordultam a kaputól, Klárit kopaszon láttam már mellettem. [...] Senkit sem tudtam felismerni; a kopaszág felismerhetetlenné tette az ismert arcokat.” (Sommer Magda: *Állomások*)

„Ötös sorokba haladtunk előre. A reflektorok fénycsóvái / vakítottak szembe. Egy német tiszt terpeszbe. Állt valahol / ott messze. Minket jobbra irányít. Vetkőzni kellett / egy terembe. Aztán áttereltek egy másikba, és a vasajtót / rácsapták reteszre. Ordítva dörömböltem egyre. Valóban / elvesztünk, értettem meg végre... Visszafordulva a többiek / már kopaszra nyírva. Meg sem ismertem senkit. / Álltak ott, mint a birka. A testükre libabőr volt írva.” (*A Matyóhímezés*)

A tartalmi ekvivalencia és az érzelmi hatásmechanizmus differenciája jól tükröződik a forrásszöveg (Sommer Magda *Állomások*) és annak átdolgozása (*A Matyóhímezés*) között. Az érzelmi hatást a rövid mondatok rímbe szedett, durván tagolt zaklatottsága és a történet élőképszerűségét idéző auditív és vizuális benyomások erősítik fel. Az eredeti szövegből az „ordítás” és „dörömbölés” változtatás nélkül kerülnek át, viszont a „bezárult a hatalmas vasajtó” „a vasajtót / rácsapták reteszre” kifejezésre módosul. A szembe világító reflektorok fénycsóvái mint erőszakos érzéki benyomás, új építőelemként épül be a leírásba. A következő szövegeknel látható a tartalmi és a cselekménybeli egyezés, de a történetek befejezésénél a különbség itt már számottevőbb:

„a Boráros tér környékén kapaszkodom ki a vízből [...] Hajnali sötétség, kihalt utcák. Meztláb, csurom vízesen keresek menedéket apám régi ismerőseinek lakásán, a Gát utcában. Befogadnak, megszáritanak »kiolvasztanak«, egy hétig tart, amíg lábra állítanak. [...] nem hozhatok bajt rájuk [...] Elindulok a városba, [...] A Városligetben találok magamat [...] A gettóban, egy hosszú sorban – talán éppen kenyérért álltak –, felismerem az anyámat. Már nem voltam egyedül a világban. Valahogy kihúztuk ott, kettesben, január 18-ig, az oroszok bejöveteleig.” (Rác Éva: *Tizenkét évesen...*)

„A Boráros tér környékén / kapaszkodom ki. Hajnali sötétség, kihalt utcák. Lépkedek / köveken csendben meztláb. Apám ismerősei befogadnak / Gát utcába. Egy hétig melengetnek. Így állok lábra. Menni kell / továbbra. Megyek a városba. A Városligetben találok magamra. / Megyek a gettóba. Egy hosszú

sorban bukkanok anyámra. Nem / egyedül, ketten a világba! Várunk naponta. Majd válunk halálra.
(A Nefejejcs)

Míg Rác Éva a gettóban való várakozást a felszabadulás reményében fogalmazza meg, addig *A Nefejejcs* elbeszélője inkább lemondással és beletörődéssel várja a biztos halált. Az „egy hétig tart, amíg lábra állítanak” megfogalmazás helyére az „Így állok lábra.” lecsupaszított szerkesztésmód, a „nem hozhatok bajt rájuk” személyragot viselő ható ige helyére a „*Menni kell / továbbra.*” módosító igével ellátott főnévi igenév személytelen formája kerül. A morfológiai és a szintaktikai módosítások eredményeként az eseménysor traumatikus mozaikdarabjai kerülnek előtérbe, és a történések empatikus jelentést hordozó részletei háttérbe szorulnak. A legendák szövegeiben az alany nem tudja uralni az általa megélt történéseket és az általa megélt cselekvést sem. A forrásszövegben azt olvassuk: „Ahogy elfordultam a kaputól, Klárit kopaszon láttam már mellettem.”, ami a legendában a következőre módosul: „*Visszafordulva többiek / már kopaszra nyírva.*” Az első mondatrészben a személy(es)t kifejező „elfordultam” igét a „*Visszafordulva*” személytelen módhatározói igenév cseréli föl. Az igekötő módosítása a test térbeliségének és orientációjának fontosságára hívja fel a figyelmet: az „elfordultam”-hoz képest a „*visszafordulva*” forma sokkal inkább egy bizonyos irány felé tartó mozgás képzetét kelti; a „többiekre” való visszafordulás mintha a gázkamrák előtti pillanatot jelenítené meg. Köztudott, hogy a gázkamrák a kivégzés hatékonyabb és személytelenebb formáját tették lehetővé az elkövetők számára, ahol nem az egyént, hanem a névtelen tömeget mérszárolták le. A tömeggyilkosságokra jellemző személytelenséget a „többiek” megnevezés viszi színre a név („Klári”) eltörlésével egyidejűleg. Talán nem véletlen az sem, hogy a „kopaszon láttam” múlt idejű igealak helyére a „*kopaszra nyírva*” passzív szerkezet lép, amelyre a magyar nyelvnek egy másik terminusa is van: a szenvedő szerkezet.

A fentiekől eltérően *A sáml* című szöveg nem a poétikai eljárások és módosítások folytán válik érdekessé, ugyanis alig találunk számottevő különbséget a forrásszöveg és annak átirata között. *A Sós kávé* egyik különleges darabja, *A sámlin ülve* explicit módon problematizálja az önazonosság és az elbeszélte élettörténet egységének lehetőségét. Az alábbi szövegben három generáció emlékezete olvad össze egyetlen elbeszélésben.

„Jellegzetes kép a gyerekkoromból. Nagyanyám mesél, és én a lábánál ülök, a sámlin. [...] A vonat először Komáromba ment, majd sok-sok napig nem tudni, hova. Itt anyám közbe szokott szólni, ha épp a közelben volt: Igen, azt se tudtuk, hova megyünk, de nagyon sokan voltunk. Én is beszorultam a sarokba és megnyomódtam az egyik vállam, azóta is fáj. Mikor anyám kiment, nagyanyám felém fordult: Hallottad, mit mondott anyád? Hogy beszorult volna a sarokba? Nem is ott állt. De azt elhiszem, hogy fáj a válla, még most is, mert órákig tartotta a vállán a te apád halott anyját, a te nagyanyádat, Sulc Fánit. [...] Állunk az appelplatzon, hajnalban, meztelenül, kopaszon. A nap még nem kelt fel, reszketünk. Nincs hajunk, hogy melegítsen. Hallom nagyanyám hangját. Látom az appelplatzt, szemben velem nagyanyám arca, mert most nem a sámlin ülök, hanem az ágyban reszketek. Beteg vagyok. Közben felkelt a nap. Nagyon meleg van, forróság. Éget a nap. Lázam van. Vannak, akik nem tudnak már állni. Összeesnek. Eltűnnek. Mikor végre stimmel a szám és elvonulunk, testek a földön. Elalszom.” (László Klári: *A sámlin ülve*)

Az elbeszélő nagyanyja és édesanyja visszaemlékezéseit idézi, elmondott történeteiket illeszti össze saját emlékeivel. Az egymásba ékelődő elbeszélések és a jelenben felvillanó emléktörödékek sodrásában az elbeszélő a mások által megélt történetekbe/emlékképekbe olvad, és azokban mintha saját élettörténetének konstitutív elemeire ismerne. Az „együttes élet”, az „együttes észlelés” vagy a „közös vélekedés” gondolata természetes velejárója a min-

dennapoknak, életünket családi történetek keretezik és a ránk hagyományozott elbeszélések folytonos felidézése során azon vesszük észre magunkat, hogy bizonyos történetek a saját emlékeinkké váltak, anélkül, hogy átéltük volna őket. És nem ritkán előfordul az is, hogy a másokkal megélt élmények vagy tapasztalatok közös felidézése meglepő felismeréssel gazdagítja történeteink tartományát. Az idézett részlet második felétől azonban az elbeszélő és az elbeszéltné önazonosságának bizonytalanságaira, valamint az időtapasztalatban egy nem lineáris, oszcilláló strukturálódásra figyelhetünk fel. Az elbeszéltné élet és a megélt élet között hirtelen különbségek támadnak, szakadáshelyek keletkeznek az élettörténet összefüggésében, amelyek ellenállnak az elbeszélő tudat elrendező, értelmező és megértő kísérleteivel szemben. Élettörténet és önazonosság egymással nem megfeleltethető fogalmak, különösen érvényes ez a válsághelyzetekre, ahol egyértelműen felmerül a *traumatikus szubjektivitás* lehetősége.

Tengelyi László a Paul Ricoeur által kidolgozott narratív identitás elméletének vizsgálatakor különbséget tesz az *értelemadás* és az *értelmealkotás* között. Tengelyi szerint „az élettörténet olyan értelmealkotás szintere, amely uralhatatlanságában és ellenőrizhetetlenségében gyökeresen különbözik minden értelemadástól. [...] Ez a megfigyelés olyan nehézség forrása, amelyen a narratív identitás elmélete egyik változatában sem képes úrrá lenni.”⁵ A *sámlin ülve* című szövegben azt látjuk, hogy a készen kapott értelemösszefüggésből váratlanul új elemek lépnek elő szerkezetváltást okozva a narráció rendjében. Ezek az eltérések és hézagok arra figyelmeztetnek, hogy érdemes számot vetnünk a *tanúsításban jelenlévő értelmealkotás* folyamatával is; a *kifejezés tapasztalatával*. Merleau-Ponty fenomenológiai nyelvfelfogásában a kifejezés tapasztalata azt kívánja érzékeltetni, hogy az írás vagy a beszéd során előre nem látható módon új értelemozzanatok képződnek a szerző/beszélő eredeti szándékától függetlenül.⁶ Ennek értelmében a tanúsítás „története” nem ér véget a tapasztalat kifejezésének nehézségeinél, úgy tűnik, hogy a tanúsítás több, mint a *kifejezésért vívott küzdelem*, mert az eleven jelenben szembesülnie kell újra és újra a kifejezés tapasztalatával; a spontán módon fölszakadó értelemalkotatokkal, amelyek az idegenség erejét szegeznek a megnyilatkozóval szemben és az (ön)értelmezés újraalkotására kényszerítik. Felvetődhet a kérdés, hogy a magától felszakadó új értelem vajon nem pusztán a tudattalannak egy korábban elfojtott terméke-e?

A tudattalan fogalmával kritikus ponthoz érkeztünk. Ebben az írásban nem célom a fenomenológia és a pszichoanalízis viszonyát megvizsgálni a tudattalan fogalmának tekintetében⁷, de annyit mindenképpen fontos megjegyezni, hogy már Husserlnél is megjelenik érinthetőlegesen a (fenomenológiai) tudattalan fogalma, mint egyfajta periférikus tudat és előzetes szintézis, de a fenomenológia az elfojtás mechanizmusát nagyon is vitatja. Husserl a passzív szintézisről szóló előadásában (*Analysen zur Synthesis*, Hua XI.) igyekszik föltárni a tudatküszöb alatt zajló folyamatok működését, egészen pontosan az affektív és a pre-affektív tudatszintek közötti viszony érdekli, hogy miként képes egy a tudatban meglévő értelemalkotat „a passzív előzetes adottságok háttéréből” kilépni. Miért marad rejtve valami a tudatosság és a reflexió számára, ha bizonyos formákban mégis megmutatkozik? Husserl szerint az elfojtás

⁵ Tengelyi László: *Élettörténet és önazonosság*, in *Holmi* 1998/4, 534.

⁶ Maurice Merleau-Ponty: *La prose du monde*, Gallimard, Párizs, 1969, 34.

⁷ Erről a viszonyról kiváló összefoglalást nyújt Ullmann Tamás tanulmánya: *A tudattalan modelljei, Fenomenológia, pszichoanalízis és kognitív tudományok*, in *Filozófiai Szemle* 2017/1.

elmélete nem kielégítő magyarázat a tudatvilág e folyamatainak megértéséhez. Eugen Fink úgy fogalmaz, hogy „csak a tudat explicit analitikája után állítható fel egyáltalán a tudattalan problémája.”⁸ Részben egyetérthetünk Horváth Lajos összefoglaló megállapításával, miszerint „a fenomenológia egyrészt heves kritikának veti alá az elkülönült lelki szerkezetként vagy rezervoárként meghatározott tudattalant, másrészt pedig adós marad a mindennapi élet(világ) pszichopatológiájában is jól ismert disszociációs jelenségek, komplexusok és fizikai-érzelmi traumák értelmezésével”⁹ – mégis úgy gondolom, hogy ha a fenomenológia nem más, mint „kísérlet tapasztalatunk közvetlen leírására, úgy, ahogy van, minden tekintet nélkül pszichológiai genezisére és kauzális magyarázatára, melyeket a tudós – a történész vagy a szociológus – adhatna”¹⁰, akkor sokkal közelebb áll az élet természetes közegéhez, ahol az egyes szám első személyben megfogalmazódó tapasztalatoknak van kitüntetett szerepe minden más tudománnyal szemben, amely alól kivételt képez az irodalom maga. Ha az *egyénből*, illetve az individuális tapasztalat gazdagságából indulunk ki, akkor nem túlzás azt állítani, hogy a fenomenológia szándékát tekintve elválaszthatatlanul összekapcsolódik az irodalommal.

Több tanulmány megemlíti, hogy *A Testhez* című kötetben különös jelentősége van a grammatikai szabálytalanságoknak és hibáknak. A különböző tematikából építkező prózaversekben különféle grammatikai anomáliákra bukkanhatunk. Az abortusszal és a magzatelvetéssel foglalkozó szövegeknél a személy és az igei személyragok közötti egyezés marad el („*döntöttünk végre, hogy gyereket szeretne*”), vagy az első személyű ragozás harmadik személyű formával helyettesítődik csonka módon a *-k*, illetve az *-m* rag elhagyásával az ige végéről („*Nem én irányította / életem és az hitte, ez így normális*”). A szexuális abúzust tematizáló szövegben a határozott és a határozatlan névelő (mondattördelő) halmozása figyelhető meg, ami nem csekély szereppel bír a nemi erőszak kontextusában, ellentmondásos módon ad hangot az élvezetnek és a fájdalomnak egyaránt („*nagyon / bő a alából volt a bő volt rám a bugyi a félre lett / húzva*”). A holokauszttal szövegekre többnyire a helyhatározói ragok elhagyása jellemző, ami egyrészt az élőbeszéd benyomását kelti, másrészt újabb többletjelentésre hívja fel a figyelmet. Barna Péter az agrammatikus szerkesztésmódnál rámutat arra, hogy „a pattogó rímek, éles soráthajlások, inverziók, csonka mondatok azt az érzetet keltik az olvasóban, mintha egy felsőbb erő ellentmondást nem tűrő, megváltoztathatatlan, mindent átíró és meghatározó, ítéletei lennének.”¹¹ A felszólító parancsoló mód és a határozói ragok hiánya katonás ragrímekbe való rendezésével célelvűséget, irányítottságot, teleologikusságot sugall. („*Édesapám munkaszolgálatba, édesanyám az ablak előtt / várta, a Kontrácssy utcába.*” „*Oxigénhiány a vagonba.*”, „*Felsorakozni / vízpartra, kabátot, cipőt lábhoz lerakva.*”)

Összefoglalva a fenti fejtegetéseket: *A Testhez* holokauszttversei a forrásszövegekhez képest egy nyersebb, zaklatottabb és töredékesebb nyelvezetet hoznak létre, ami nem jár együtt a stílus átpoetizálásával vagy megemeléssel. Vilmos Eszter helyesen látja meg Borbély Szilárd sűrítési technikájának mibenlétét, amikor a történetek nosztalgikus, anekdotikus

⁸ Edmund Husserl: *Az európai tudományok válsága II*, ford. Berényi Gábor, Mezei Balázs, Atlantisz, Budapest, 1998, 199.

⁹ Horváth Lajos: *Fenomenológiai tudattalan és testemlékezet*, in *Filozófiai Szemle* 2018/3, 36.

¹⁰ Maurice Merleau-Ponty: *Az észlelés fenomenológiája*, ford. Sajó Sándor, L'Harmattan, Budapest, 2012, 7.

¹¹ Barna Péter: *Női narráció, szolecizmus, prózaversnyelv, transzhumán*, in *Zempléni Múzsza* 2012/1, 20.

elhagyását a traumához való közelítéssel magyarázza.¹² És valóban, Borbély Szilárd azokat a színtaktikai egységeket veszi át, és teszi töredékké, amelyek traumatikus eseményekről (az egyén által elszenvedett zsidótörvényekkel járó társadalmi megbélyegzésről, halálközeli eseményekről, a bevagonírozás menetéről, a táborokba vezető vonatútról, a családok elszakadásáról és a szelekcióról, a megszegyenítésről; a kopaszság és mezítelenség elszenvedéséről) számolnak be. Ahogy a legendák, úgy a forrásszövegek sem a tábori élet mindennapjait mutatják be. Nem kapunk képet a táborokban zajló munkáról, az étkezés vagy az alvás körülményeiről, a napi tevékenységekről, elmaradnak tehát mindazok a részletek, amik egy deportált ember „átlagos” napját jellemzik. A legendák szövegeinek egyik legfontosabb feladata, hogy „nyelvbe foglalják a törést”¹³.

A *Testhez* versbeszélői naiv, gyermeki hangon szólnak meg az eseményeket temporálisan és érzelmileg nagyon közelről érintve, míg a *Sós kávé* elbeszélői körülbelül 60 év után tanúskodnak a női zsidóság akkori és többé-kevésbé napjainkra is érvényes helyzetéről – a boldog békeidőktől a fenyegetettségen és üldöztetésen át a visszatérésig. Visszaemlékezésükbe beépül az úgynevezett „testimoniális differencia”, ami a *Testhez*-ben értelemszerűen felszámolódik. Benveniste a superstes¹⁴ elemzése során arra emlékeztet, hogy a tanú-lét nem csak a túlélést jelenti, a túlélés eseményszerűségén túl a tanút mindig egy differencia választja el attól, amiről tanúságot tesz. A tanú megélt tapasztalatai elválaszthatatlanul hozzátartoznak, miközben el is van választva azoktól – temporális, kognitív és affektív értelemben is szükségszerűen megkétszerezés, utólagosság épül be minden tanúsításba. „Az utólagosság már strukturális értelemben azt implikálta, hogy a tanúságtétel eleve hiányzó tanúság helyett tanúskodik, ugyanakkor ez a hiány és helyettesítés, pontosabban: szupplementarizáció – maga a testimoniális differencia – beíródott magába az (aktuális) tanúságtételbe.”¹⁵ Az utólagos tanúskodásból automatikusan adódik „a tanúsított másként való tanúsítása”, ugyanis a tanúságtétel nem képes maradéktalanul referenciálisan megjelölni, performatíve megtestesíteni, jelenlétre hozni a tanúsítottat, hanem csak tanúskodni képes róla.¹⁶ Az utólagosan tanúsító szövegbe ágyazódott nyugtalanító hiátust vagy „elkülönböződést” a *Sós kávé* több elbeszélő-nője is szóvá teszi: „És akkor rájöttem, hogy amit átéltünk, azt nem lehet elképzelni”¹⁷, „Miként tudom megosztani velük az élményeket [...] Hogyan tudom a Soá borzalmait, az abból leszűrt erkölcsi következményeket valami érthető és értelmes nyelvre lefordítani magam és mások számára?”¹⁸ Ugyanakkor ezek a kérdések a testimoniális differencia egy másik oldalá-

¹² Vilmos Eszter: *A holokauszt emlékezet formái Borbély Szilárd irodalmi műveiben*. http://emlekhely.btk.elte.hu/wp-content/uploads/2015/11/ELTE_BEVESETT_NEVEK_Konferenciakotet__24_340-351_Vilmos_Eszter.pdf Letöltés ideje: 2018. december 12.

¹³ Menyhért Anna: *Elmondani az elmondhatatlant*, Anonymus–Ráció, Budapest, 2008, 5.

¹⁴ A latinban két szó van a tanúra: „testis”, melynek alapszava (*terstis*) a „ter” a ’harmadik’-at jelenti, azaz két pereskedő között áll. A tanú másik – Auschwitz szempontjából lényegesebb megnevezése a „superstes”, aki valamit túlél, keresztülment mindenben és mindenről tanúságot tehet. Giorgio Agamben: *Quel che resta di Auschwitz. L’archivio e il testimone*, Bollatti Boringhieri, Torino, 2012, 22.

¹⁵ Lőrincz Csongor: *Az irodalom tanúságtételei*, Ráció, Budapest, 2015, 41.

¹⁶ Lőrincz Csongor: i. m., 32.

¹⁷ Pécsi Katalin: *Sós kávé*, Novella, Budapest, 2007, 71.

¹⁸ Pécsi Katalin: i. m., 118.

ra is rávilágítanak; lehetetlenséggel kell számot vetnie minden tanúságtevőnek, a „hogyan lehet elmondani, elmagyarázni, megmutatni...” hiányával.

Nevezhetnénk ezt egyfajta fenomenológiai eredetű differenciának is, mely a tanúsító és a hallgató között feszül a tapasztalat közölhetetlensége által. A tanú valami olyasmit látott, hallott, egyszerűen tapasztalt, ami a hallgató számára megközelíthetetlen marad. Paul Ricoeur filozófiájában a hermeneutikai felfogás markánsabban rajzolódik ki: „A tanúság fogalma (ahogyan azt már a bibliai egzegézisnél láttuk) kettős értelemben hermeneutikai fogalom. Először is értelmezni valót *ad* az értelmezés számára. Másodszer: eleve értelmezésre *kényszerít*.”¹⁹ Eszerint a hermeneutika nem a tanúsítást megelőző tapasztalatokkal kíván foglalkozni, hanem a tanúsítás jelentésvilágára összpontosít. A hermeneutika legfontosabb kérdései maga a kijelentés értelmezéséhez kapcsolódnak, egy már közvetített tapasztalat kifejtését végzi el, mely megértéséhez összetett interpretációs eszközökre van szükség. Mezei Balázs meglátása szerint a tapasztalat „hermeneutikai oldala” mindig másodlagos, hiszen akkor indulhat be, ha van egy közvetlen észlelés, ami elindítja a hermeneutikai spirált. Mezei naturalista érveléssel hozakodik elő, miszerint a látás-szemlélés evolúciós szempontból elsődleges az értelmezéssel szemben,²⁰ de természetesen nem tagadja a hermeneutikai elemzések létjogosultságát, pusztán az érzéki-tapasztalati adottságok elsőbbségét hirdeti, melyek mintegy beindítják az értelmezés áramát. Vermes Katalin kiegyensúlyozottabbnak látja a hermeneutika és a fenomenológia kapcsolatát, álláspontja a következőképpen foglalható össze: ha van észlelés, az mindenkor közvetítettségre is szorul.²¹

Borbély Szilárd számára az érzéki tapasztalat felé forduló egzisztencia számításba vétele éppoly fontos, mint a tapasztalat forrásainak felszabadítása, a szavakat megelőző közvetlen tartalom kifejezéséért való küzdelem. *A Testhez* nem feledkezik meg arról, hogy a holokauszt tapasztalata alapvetően a test megpróbáltatásainak tapasztalata, éppen ezért elkerülhetetlen a fenomenológia bekapcsolódása az értelmezés folyamatába. Felvetődik azonban a kérdés, hogy hogyan tudja betölteni a test az őt megillető helyét a tanúsítás narratívájában, ha a tanúsítás alapvetően a nyelven keresztül valósul meg? Szűcs Teri szerint „a tanúsító vers – amennyiben »célba ér« a befogadás során – magát a befogadót is emlékeztetővé, vagyis tanúvá teszi.”²² Azt gondolom, hogy *A Testhez* prózaversei nem (kizárólag) a megértéssel kívánnak célba érni, hanem a testre gyakorolt intenzív hatással, mely így képes ténylegesen autentikus tanúvá avatni az olvasót. Lehetséges tanúskodni, együttérezni, azonosulni politikai vagy felsőbbrendű vezényszóra, de ez legtöbbször érzület nélküli marad, üres cselekedet. A szövegekkel, a tanúságtevők elbeszéléseivel való találkozásnak fiziológiai hatásai egy másféle etika irányába mutatnak. Ebben az értelemben nem kívülről érkezik a „parancs”, hanem a megértő testből szól. Tudatidegen mégis, mert nem áll köszönő viszonyban az előzetes vára-

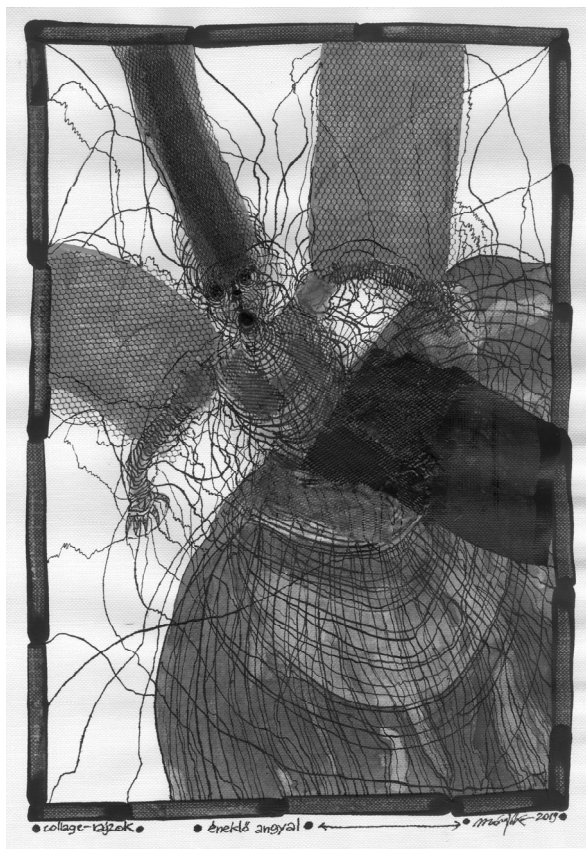
¹⁹ Paul Ricoeur: *A tanúság hermeneutikája*, ford. Szabó István, in *A hermeneutika elmélete*, JATE Press, Szeged, 1998, 201.

²⁰ „Minden közvettség értelme a közvetlenség, ami csak a szubjektivitásban valósulhat meg. Hatástörténet, tradíció, szimbolikusság – ezek mind a közvettség formái, melyek értelmüket a közvetlenségben nyerik el.” Mezei Balázs: *A lélek és a Másik*, Atlantisz, Budapest, 1998, 334.

²¹ Vermes Katalin: A rezponzív érzékiség túl intenció és hűlé dinamikáján, in: *A dolgok és a szavak*, szerk. Kenéz László – Rónai András, L'Harmattan, Budapest, 2008, 177.

²² Szűcs Teri: *A felejtés története – A Holokauszt tanúsága irodalmi művekben*, Kalligram, Budapest, 2011, 31.

kozásainkkal, megérint és meglep a testi benyomás. Ez az idegentapasztat a test éthosza / a test erkölcsi magatartása, ami hírt ad önmagáról bennem – talán egy autentikusabb tanúságtételről árulkodik. Ekképp válaszolhat a test arra az „idegenre”, amit a nem-beszéddel, a nem-feleletadással hiába tagad. Waldenfels *Felelet arra, ami idegen. Egy rezponzív fenomenológia vázlat*a című tanulmányában kifejti, hogy „[a]z a feleletadás, amely idegen igényekre érzékel válaszként, semmiképpen sem merül ki a nyelvi megnyilatkozásokban. [...] A feleletadásban testet ölt az érzékek éthosza.”²³ Ezzel a gesztussal olyasmit adunk, ami nincs birtokunkban, hiszen a tudat intencionalitásán túlról ered.

²³ Bernhard Waldenfels: *Felelet arra, ami idegen*, ford. Tengelyi László, <http://www.c3.hu/~gond/tartalom/20/frawald.html> Letöltés ideje: 2018. január 10.